

Samhällssvikt vid omsorgssvikt

Frank Lindblad

Sexuella övergrepp mot barn uppmärksammades i Sverige först på 1980-talet. I teorin ser de rutiner och modeller som utvecklats för att handlägga dessa ärenden ut att fungera väl, men i själva verket existerar det en djup klyfta mellan ideal och realiteter i arbetet med de utsatta barnen. Med en engelsk term kallas detta för "neglect of neglect", dvs att barn som far illa inte uppmärksammas av myndigheter, på svenska "samhällssvikt vid omsorgssvikt". Artikeln beskriver och exemplifierar en modell för förståelse av de irrationella hinder som kan leda till att myndigheter inte uppmärksammar omsorgssvikt. Modellen omfattar faktorer av individuell, strukturell och socio-kulturell art.

Frank Lindblad är chefsöverläkare vid Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken, Huddinge sjukhus. Han är psykoanalytikerutbildad och dr.med.sci. på en avhandling om sexuella övergrepp.

Inledning

I Sverige blev 80-talet en uppvaknandets tid, när det gäller sexuella övergrepp mot barn. Gamla kunskaper reaktiverades och nya tillkom i en hög hastighet. Handläggningsmodeller formulerades och samarbetsgrupper bildades. På det teoretiska planet såg allt ut att fungera väl. Så småningom blev det dock tydligt att det fanns en gapande klyfta mellan de ideala handläggningsmodellerna och den ibland tämligen nedslående faktiska handläggningen av ärenden. T.ex. blev det uppenbart att sjukvården inte alls uppmärksammade fall av sexuella övergrepp i den utsträckning som vore rimlig mot bakgrund av vad som var känt om psykiska, psykosomatiska och somatiska symptom som indikatorer på sexuella övergrepp. I internationella sammanhang började man tala om "neglect of neglect". Med detta syftade man på att myndigheter såsom sjukvård, socialvård och rättsväsende inte uppmärksammar gruppen "barn som far illa". På svenska skulle man kunna tala om "samhällssvikt vid omsorgssvikt". Med

omsorgssvikt menas när föräldrarnas förmåga att skydda sitt barn och att tillgodose barnets behov sviktar.

Avsikten med denna artikel är att beskriva en modell för att kunna förstå, varför myndigheter inte uppmärksammar omsorgssvikt. Modellen är inte avsedd att vara vare sig heltäckande eller slutgiltig utan bör ses som en arbetshypotes. Tre olika huvudtyper av orsaksfaktorer beskrivs: individuella, strukturella och socio-kulturella. Dessa ska inte ses som skarpt åtskilda. Snarare finns i varje enskilt ärende en blandning av dessa faktorer, som dessutom samverkar med varandra. Poängen med att särskilja dem är snarast pedagogisk; förhoppningen är att det ska bli lättare att känna igen både sig själv och andra.

De exempel som redovisas illustrerar f. a. vad som kan ske i samband med utredningar om sexuella övergrepp. Modellen har dock även relevans för andra former av missförhållanden gällande barn. Exempelen har alla hämtats ur verkligheten, men en del har ändrats i vissa avseenden för att omöjliggöra identifiering.

Individuella faktorer

Med individuella faktorer avses den enskildes reaktioner - i samband med professionella insatser - inför omsorgssvikt. Dessa reaktioner kan ta sig uttryck som personliga drivkrafter och/eller ett motstånd mot problematiken i sig eller delar av den. De kan vara betingade av den enskildes unika livserfarenheter, men vissa reaktioner är så vanliga att de snarare kan ses som uttryck för generella individualpsykologiska mekanismer.

Personlig sexuell problematik. Att tala om sexualitet är svårt för de flesta, som inte fått träning i detta.

Det blev uppenbart att sjukvården inte alls uppmärksammade fall av sexuella övergrepp i den utsträckning som vore rimlig

Ofta lever erfarenheter av att ha varit utsatt för sexuellt övergrepp kvar inom en på ett påtagligt sätt, vare sig man är medveten om det eller ej

För den som har en egen sexuell problematik eller känner olust inför att använda sig av sexuella uttryck kan det vara så svårt att det inte är möjligt för denna person att tala tillräckligt klart till barnet, den misstänkte gärningsmannen eller föräldrarna. Man löper risk att inte få nödvändiga uppgifter antingen genom att man inte ställer viktiga frågor eller genom att man icke-verbalt förmedlar att man helst inte vill gå närmare in på sexuella frågor. Övergreppen förblir okända eller otillräckligt belysta.

Egna erfarenheter av sexuella övergrepp. En variant av de nyss beskrivna svårigheterna är att själv ha varit utsatt för sexuellt övergrepp. Ofta lever sådana erfarenheter kvar inom en på ett påtagligt sätt, vare sig man är medveten om det eller inte. En följd kan vara att man inte vill eller förmår misstänka övergreppssituationer i ärenden, för vilka man har ett professionellt ansvar. Egna erfarenheter av övergrepp kan för övrigt också användas i konstruktivt syfte genom att ge kraft till engagemang i exempelvis en frivilligorganisation för övergreppsoffer. Ett engagemang med sådana rötter kan också leda till svårigheter. Det finns en risk att man i det man ser är alltför styrd av sina tidigare upplevelser och att man får svårt att urskilja nyanser i vad ett barn försöker att förmedla. Det kan till och med finnas en risk att man omedvetet driver barnet till att bekräfta falska påståenden.

Patos. Även personliga drivkrafter utanför det sexuella området kan bereda svårigheter. Ett alltför kraftigt engagemang för en teori eller hypotes kan vara en sådan drivkraft.

Exempel. Ett exempel är den läkare som reagerade med ilska inför beskrivningen av en misstänkt gärningsmans beteende i samband med att denne under övergreppsutredningen fått träffa sin dotter tillsammans med en socialarbetare. Den misstänkte hade bland annat - efter att ha suttit med sin flicka i knäet - ställt sig i ett hörn av rummet, knäppt upp sina byxor och stoppat en hand innanför byxorna. Läkarens ilska riktade sig inte mot den misstänkte utan mot den som beskriver beteendet och ilskan antog formen av ett ifrågasättande av själva observationen: "Så konstigt kan man

inte bete sig!" Denne läkare föreföll ha engagerat sig för intensivt i arbetet med att finna stöd för hypotesen "alltför många män misstänks felaktigt för att vara sexuella gärningsmän."

Negativa erfarenheter av tidigare fall. En person som en gång gjort en anmälan till socialtjänsten på misstänke att ett barn får illa och som sedan fått se denna åtgärd leda till negativa konsekvenser för barnet kan dra sig för att i en ny liknande situation göra en anmälan. Speciellt tydliga blir dessa svårigheter, när det gäller daghemspersonal.

Exempel. En barnskötare hade under lång tid arbetat för att vinna förtroende hos en liten flicka och hennes socialt belastade föräldrar. Flickan utvecklades positivt i flera avseenden. Så småningom gav hon antydningar om att hennes pappa utsatte henne för sexuella övergrepp. Barnskötaren gjorde tillsammans med den övriga personalen en anmälan till socialtjänsten. Föräldrarna valde att omgående ta hem flickan från daghemmet. Slutresultatet av utredningen blev att övergreppen inte kunde styrkas. Flickan förlorade den betydelsefulla kontakt hon haft med barnskötaren och daghemmet. Barnskötaren tog mycket illa vid sig av utvecklingen och var sjukskriven en längre tid. Det är inte svårt att föreställa sig att hon nästa gång hon möter ett barn som kan ha varit utsatt för sexuella övergrepp kan välja att tona ned misstankarna.

Omedvetna identifikationer. Det är vanligt att vuxna identifierar sig med den vuxne misstänkte gärningsmannen. Detta kan ta sig uttryck i att man i första hand automatiskt lever sig in i att den misstänkte kan vara oskyldigt anklagad och att barnet kanske inte talar sanning. En annan vanlig mekanism är att man identifierar sig med offret. Detta torde vara uttryck för en generell mänsklig tendens att så att säga välja offrets sida i valet mellan två parter. Identifikationerna i sig behöver inte innebära något negativt. I själva verket kan man t.o.m. se identifikationerna som en förutsättning för att den professionella ska kunna skapa sig en egen levande bild av aktörerna. Problem uppstår däremot, när identifikationerna blir fastlåsta, långvariga och alltför känslomässigt laddade och bortom det medvetnas räckvidd.

Det är vanligt att vuxna identifierar sig med den vuxne misstänkte gärningsmannen

Exempel. En erfaren vittnespsykolog hade gjort en utredning om misstänkt sexuellt övergrepp mot barn och funnit misstankarna oggrundade. I rättsalen utvecklade hon sina iakttagelser och beskrev bl.a. hur hennes bedömning av den misstänktes personlighet väglett henne i arbetet. "Jag kände intuitivt att han var oskyldig redan när han ringde upp mig första gången. Han var så upprörd. Hans reaktion talade för att han var oskyldig." Vittnespsykologen, som i andra sammanhang pläderat för en vetenskaplig och objektiv hållning, väger i sin bedömning in "intuitivt kända" iakttagelser, som i vetenskapliga sammanhang saknar relevans (ett förmodat samband mellan personlig framtoning och skuld). Det går inte att med säkerhet säga vilka psykologiska mekanismer som spelat in, men en hypotes är att vittnespsykologen omedvetet identifierat sig för starkt med den misstänkte gärningsmannen.

Förnekande. Förnekande tycks vara en närmast generell mekanism när en person för första gången i sitt liv ställs inför övergreppsproblematik. Det verkar vara oerhört svårt att spontant acceptera att övergrepp kan ske. Förnekandet kan ta sig olika uttryck. Man kan välja att utnyttja en teori för att avfärda misstankarna. Den psykoanalytiska driftteorin har inte sällan missbrukats i sådana syften. Olika fördomar om barns trovärdighet aktiveras lätt. Ytterligare ett sätt är att man helt enkelt slår bort det man hör och låtsas som om man inte hört. Det är en märklig upplevelse att ha suttit med vid ett familjesamtal där dottern berättat att hon blivit utsatt för våldtäkt och föräldrarna efteråt hävdar att hon inte varit utsatt för övergrepp i sitt liv. Till och med budskap i klartext kan m.a.o. försvinna. Ibland är det inte möjligt att utröna om detta försvinnande styrs av medvetna eller omedvetna krafter.

"Alla är barnexperter." Främst i emotionellt laddade situationer tycks många människor uppfatta sig som självutnämnda barnexperter, även om de tillhör en helt annan profession. Inte sällan kan denna företeelse framträda i rättsliga sammanhang, när det gäller att bedöma ett barns uppgifter om eller delaktighet i ett övergrepp.

Rädsla för att svara på barnets signaler. Ibland skickar sexuellt utsatta barn - medvetet eller omedvetet - ut signaler i form av antydningar om övergreppen

till vuxna. Det gäller för den vuxne att fånga upp sådana meddelanden. Många vuxna tycks också ha en god förmåga att förstå sådana budskap. Däremot väljer man ofta att inte fråga vidare. Runt ett utsatt barn kan det finnas flera vuxna, som alla fått signaler men inte vågat fråga. Så kan t.ex. vara fallet på en skola eller ett daghem. De vuxna pratar kanske med varandra om sina misstankar, men inte med barnet. Det tycks vara lättare att gå till en "expert" och fråga än att vända sig till barnet direkt. Det kan t.o.m. uppstå en psykologisk mur kring barnet, som blir isolerat bland alla vuxna som misstänker. "Hur ska man tala med barn om sexuella övergrepp?" är en ständigt återkommande fråga vid utbildningar. I själva verket finns det ett gemensamt fel, som de flesta begår: att inte fråga alls.

Några olika typer av farhågor kan urskiljas i dessa fall. En är rädslan för att behöva vidtaga någon åtgärd om barnet verkligen berättar. "Vad ska jag göra om hon berättar just nu?" Bristande kunskaper om anmälningsrutiner och professionella skyldigheter kan förstärka denna rädsla. Ett inslag i denna känsla kan vara rädslan för formell kritik. Att ta emot och föra vidare barns uppgifter om sexuella övergrepp leder ofta till konfrontationer av olika slag. Inte sällan följs också sådana konfrontationer av en formell granskning eller åtminstone hot om en anmälan av något slag. För många innebär sådana hot eller granskningar ett obehagligt och kränkande inslag i yrkesarbetet. Den som en gång varit anmäld till exempelvis HSN (Hälsö- och sjukvårdens ansvarsnämnd) kan känna tveksamhet inför risken att på nytt bli synad av myndigheter.

En annan vanlig rädsla är att själva samtalet ska vara skadligt för barnet. Många tycks föreställa sig att man ska göra ont värre av att benämna det som barnet är utsatt för. Detta är delvis ett specialfall av att man generellt värjer sig för att tala med barn om obehagliga saker. Liknande mekanismer kan aktiveras vid samtal om exempelvis sjukdom och död. Inte sällan torde en rädsla av detta slag vara uttryck för den egna olusten inför att tala om svåra existentiella frågor.

Strukturella faktorer

Med strukturella faktorer menas sådant som har att göra

Det tycks vara lättare att gå till en "expert" och fråga än att vända sig till barnet direkt

Svårigheter i samarbetet mellan olika myndigheter framstår i själva verket som en av de viktigaste orsakerna till att barn som far illa inte uppmärksammas

med myndigheters - eller andra professionella gruppers - organisation och med rutiner och arbetssätt inom myndigheter/professionella grupper.

Rutiner. Exempel. En tonårsflicka berättade att hon varit utsatt för övergrepp av en manlig släkting. Vid polisutredning bekräftade denne att han faktiskt varit naken tillsammans med flickan i det rum som hon angivit. Däremot förnekade han bestämt att det skulle ha rört sig om någon sexuell kontakt. Det fanns dock några motsäggande uppgifter från hans sida om vad som egentligen hade hänt vid detta bestämda tillfälle i polisens sammanfattningar av förhören med honom. Det framstod då som en viktig uppgift att gå till ursprungsmaterialet för att se vad mannen själv faktiskt hade sagt. Det kunde ju ha varit så att polisen som skrivit sammanfattningen missuppfattat några detaljer. När utredaren bad att få ta del av dialogförhören (d.v.s. utskrift av vad mannen ordagrant själv sagt vid förhören) med mannen visade det sig att dessa ej fanns tillgängliga. Från polisens sida svarade man att man av tidsskäl hade som rutin att skriva ut dialogförhören med barnen men inte med de vuxna i ärenden av detta slag!

Samarbete mellan myndigheter. I Sverige finns en förnämlig organisation för att uppmärksamma och stödja barn, som har någon form av störning eller som växer upp i en risksituation. Ett stort problem är dock att de insatser som görs är så fragmenterade. Ett barn kan vara aktuellt inom flera olika barnavårdande instanser samtidigt, men informationen dem emellan är så bristfällig att den samlade effekten av olika åtgärder blir otillräcklig. Särskilt påtagligt blir detta för gruppen barn som far illa.

Svårigheter i samarbetet mellan olika myndigheter framstår i själva verket som en av de viktigaste orsakerna till att barn som far illa inte uppmärksammas. Detta tema har utvecklats av författaren i annat sammanhang ("Det äkta samarbetets karaktär och förutsättningar" i "Sju perspektiv på barns och ungdomars levnadsförhållanden", SoS-rapport 1990:5) och diskuteras av utrymmesskäl inte närmare i denna artikel.

Rigiditet - exempel: barnpsykiatrin. Inom barn-

psykiatrin har man ibland haft svårt att ställa om till de nya krav, som väckts av de nya kunskaperna om sexuella övergrepp. Detta kan gälla den övergripande inriktningen av arbetet. Exempel på detta är, när man inte tar emot uppdrag som gäller att belysa misstankar om sexuella övergrepp, med hänvisning till att man bara arbetar med psykoterapi. Rigiditeten kan också komma till uttryck genom att man inte vill byta referensram. Exempel på detta är när man inte vill träffa barnet för sig, eftersom man alltid vill betrakta problem som familjebaserade och som en följd därav bara vill träffa familjen samlad - eller t.o.m. utan det aktuella barnet. Avsaknad av flexibilitet kan också ses i val av metod. Även om man är van vid att träffa barnet för sig för en psykologbedömning, så kan man välja mindre lämpliga metoder. Exempel på detta är när man använder traditionell "sandlådemetodik" för att belysa misstankar om sexuella övergrepp.

"Pseudologik" - exempel: rättsväsendet. Domstolars sätt att analysera problem och att använda begrepp, tycks inte sällan basera sig på en människobild, som illa återspeglar hur små barn fungerar.

Exempel. En knappt ett och ett halvt år gammal pojke blev utkastad genom fönstret av sin pappa. Hovrätten uppfattade handlingen som ett mordförsök. Det intressanta i det här sammanhanget är hovrättens diskussion i sin dom om begreppet "kränkning": "Eftersom ett så litet barn inte kan uppleva den form av kränkning varom här är fråga, kan ersättning utgå endast under förutsättning att barnet när det blivit större och får veta vad det utsatts för måste antas bli kränkt." Denna diskussion utgjorde en del av motiveringen till varför barnet inte skulle få ekonomisk ersättning för kränkning. Möjligen är diskussionen juridiskt helt korrekt. Tydligt är dock att den juridiska begreppsapparaten inte förmår att belysa - utan snarare bidrar till att dölja - vilken psykologisk innebörd det kan ha för en liten pojke att hans pappa försökt att döda honom.

Specialfall: misstänkt gärningsman inom myndigheten. Speciella svårigheter uppstår när den misstänkte arbetar inom en organisation eller myndighet, som arbetar med utredningar av sexuella övergrepp och kan-

Domstolarnas sätt att analysera problem och att använda begrepp, tycks inte sällan basera sig på en människobild, som illa återspeglar hur små barn fungerar

ske också har myndighetsansvar för detta. En inte ovanlig situation är när socialtjänsten får kännedom om att daghemspersonal misstänks ha förgripit sig på ett eller flera barn. Den dubbla rollen av utredare och arbetsgivare skapar inte sällan grogrund för förnekanden, fördröjningar och oklarheter i utredningen.

Socio-kulturella faktorer

Med socio-kulturella faktorer avses i detta sammanhang faktorer, som har att göra med värderingar, som är allmänt förekommande i samhället eller inom en subkultur, samt hur dessa värderingar kommer till uttryck. Professionella verksamheters och yrkesgruppers ideologier är ofta präglade av mer eller mindre medvetna värderingar. De flesta exempel nedan berör antingen barns "trovärdighet" eller omfattningen och betydelsen av "barn som far illa"-problematiken.

Generella värderingar, myter och fördomar. Den vanligaste myten är bilden av barnet som fantiserar eller medvetet hittar på sexuella övergrepp. Båda dessa mekanismer - fantasin och lögnen - kan förekomma. De undersökningar som är gjorda visar dock att sådana mekanismer är mycket ovanliga som förklaringar till barns berättelser om sexuella övergrepp.

En fördom av annan karaktär är föreställningen att man utifrån en bedömning av en misstänkt personlighet kan göra en bedömning av huruvida han har utnyttjat ett barn sexuellt eller inte.

Exempel. En barnpsykiater kontaktade polisen för att få information om en misstänkt sexuell gärningsmans kriminella bakgrund. Det visade sig att han tidigare var dömd för misshandel (något som han för övrigt själv nekat till och uppmanat utredarna att kontrollera hos polisen!). Uppgiftslämnaren hos polisen passade på att framföra sin uppfattning om övergreppsmisstankarna: "Han kan ju inte vara skyldig. Han var här häromdagen och gav ett så sympatiskt intryck."

Ytterligare en myt som är vanlig är "Det kan väl ändå inte vara särskilt skadligt att ha blivit utsatt för sexuella övergrepp." Myten kan rubriceras som myt genom de omfattande kunskaper vi idag har om sexuella övergrepp som en riskfaktor för offrets framtida hälsa och utveckling. I regel kopplas denna myt om övergrepp-

ens ofarlighet till två typer av argument; för det första till jämförelser med andra kulturer, där sexuell kontakt mellan vuxen och barn varit accepterad och för det andra till argumentet att det i familjer, i vilka övergrepp sker, ofta finns andra svårigheter för barnet. Det sistnämnda saknar logisk substans. Övergrepp blir inte ointressant som riskfaktor bara för att det finns andra riskfaktorer för barnets utveckling. Det kulturella argumentet likställer två olika fenomen. Att man exempelvis i en afrikansk kultur ser det som angeläget att mödrarna masserar sina spädbarnspojkars "snoppar" för att de ska bli bättre älskare som vuxna är väsensskilt från när en vuxen berör ett barns könsorgan i syfte att själv bli sexuellt stimulerad. Det sistnämnda beteendet styrs av den vuxnes lust och sker ofta under för barnet oklara former och ibland dessutom under tvång. Det är inte för barnets skull (även om gärningsmän ibland hävdar det) till skillnad mot det förstnämnda som sker öppet och uttryckligen är till för pojkens skull, vare sig mammorna tycker det är en obehaglig, lustfylld eller neutral handling.

Vetenskapliga trossatser. En i sammanhanget ofta åberopad teoribildning är den psykoanalytiska driftsteorin. Freud hävdade bland annat att tonårsflickor inte sällan fantiserar om sexuella övergrepp under barndomen från närstående personer. Denna kontroversiella hypotes, som saknar empiriskt stöd, åberopas ofta som ett argument för att avfärda barns beskrivningar av sexuella övergrepp. Inte sällan utnyttjas det så kallade oedipuskomplexet som ett argument i detta sammanhang. Oedipusmyten erbjuder en metafor där pojkens förmodade omedvetna sexuella önsknings gestaltas i form av samlag med modern. När de oedipala fantasierna utnyttjas som argument för att avfärda barns berättelser om övergrepp som fantasiprodukter "glömmar" man att man hänvisar till en metafor. Oedipuskomplexet åberopas som om detta skulle innebära att barn presenterar konkreta beskrivningar av sexuella handlingar som uttryck för sina omedvetna fantasier.

Även "typfall" kan få betydelse för en vetenskapsutveckling. Arne Trankells klassiska fallbeskrivning om lille Lars (Trankell: "Trovärdighetsutredningarnas metodik", Svensk Juristtidning, nr 1, 1956) kan förmodas ha haft betydelse för många vittnespsykologers sätt att närma sig barns berättelser och själva problematiken om "barns trovärdighet". Fallet Lars uppges vara ett exempel på ett barn, som medvetet ljugar om ett över-

Den vanligaste myten är bilden av barnet som fantiserar eller medvetet hittar på sexuella övergrepp

grepp i syfte att skydda sig själv. Denna mekanism - att ljuga för att skydda sig själv - är mycket sällsynt i större sammanställningar av utvärderingar av barn som lämnat uppgifter om övergrepp. En vittnespsykolog löper således risken att styras av en icke uttalad myt i form av en ofta återopad - och möjligen lätt idealiserad - fallbeskrivning, som är presenterad av den svenska vittnespsykologins portalgestalt.

De professionellas värderingar. Även de professionella handläggarna kan styras av "omedvetna värderingar", som utgör grundförutsättningar för delar av det professionella arbetet. Gränsen gentemot vad som sagts ovan om vetenskapliga fördomar är givetvis flytande.

Som illustration kan nämnas vittnespsykologins och barnpsykiatrins olika utgångspunkter, när det gäller sexuella övergrepp mot barn. Vittnespsykologen möter ofta svårbedömda fall, som en domstol bett att få hjälp med för att belysa brottet och skuldfrågan. Vittnespsykologen är skolad i att avslöja brister i människors förmåga att varsebli, att minnas och att korrekt kunna återge förlopp. Man är tränad i att se hur själva förhöret kan styra ett vittnesmål. Man närmar sig barnets berättelse på ett kritiskt granskande sätt i syfte att avslöja fel eller brister. Hållningen kan sammanfattas som kritiskt granskande och ifrågasättande och perspektivet är den vuxnes.

Inom barnpsykiatri är man inriktad på sexuella övergrepps betydelse som trauma och som symptomframkallande faktor. Man möter inte sällan barn som berättar först efter lång tid och under stora emotionella påfrestningar. Att förstå och arbeta med barnets motstånd mot att berätta är i sådana fall en viktig uppgift. Inom barnpsykiatri är ett övergripande mål alltid att tydliggöra barnets perspektiv. Den professionella hållningen kan sammanfattas som empatisk, förståelseinriktad och barnorienterad.

Det rör sig således om två olika - om än inte oförenliga - utgångspunkter. Problemen uppstår när den professionella utgångspunkten antar karaktär av omedveten värdering, som styr det egna arbetet. Med detta avses - i exempelvis vittnespsykologens fall - om denne utgår från att barn i regel presenterar falska berättelser.

Vittnespsykologens hållning kan sammanfattas som kritiskt granskande och ifrågasättande och perspektivet är den vuxnes

Den barnpsykiatriska hållningen kan sammanfattas som empatisk, förståelseinriktad och barnorienterad

Han riskerar att förvandlas till en "felfinnare" med vuxenperspektiv utan förståelse för barnets psykologi.

Ett annat exempel är hämtat från det medicinska etablissemangen. Vid 80-talets början var en viktig och vanlig föreställning inom läkarkåren att barn som utsatts för sexuella övergrepp sällan uppvisade kroppsskador vid läkarundersökning av könsorganen. Denna föreställning fick till följd att många värderade kroppsundersökning som en mindre viktig del i utredningen, framför allt i icke-akuta fall. Senare undersökningar har visat att det i själva verket är vanligt att barn uppvisar någon form av kroppsskador som följd av övergrepp. I en svensk undersökning från 80-talets slut visade det sig att en tredjedel av misstänkt utsatta barn hade fysiska skador, som var typiska för sexuellt övergrepp. Ytterligare en tredjedel av barnen hade kroppsskador, som kunde förklaras antingen av övergrepp eller av annan påverkan. Denna fråga berör ett annat område, som endast nämns i förbigående i denna artikel, nämligen kunskapsnivån. Denna kan avse en individ, en grupp eller en subkultur som en yrkeskår. Det är ju för att ta det sistnämnda exemplet uppenbart att ju mindre man vet om vilka kroppsliga skador, som är typiska för övergrepp, desto ovanligare är det att man tycker sig finna belägg för övergrepp vid kroppsundersökning. Kunskapsbrist och effekten av värderingar samverkar i ett sådant fall.

Ett exempel som belyser kunskapseffekter vad gäller kroppsundersökning av övergreppsoffer kan hämtas från en amerikansk undersökning av vad läkare vet om könsorganens anatomi hos flickor. Läkarna hade skiftande barnerfarenhet men gruppen ingående läkare kan ungefär jämföras med svenska barnavårdscentralsläkare. Det visade sig att nästan 40% av läkarna inte kunde identifiera mödomshinnan på en anatomisk bild! Det bör då nämnas att just undersökning av mödomshinnan är ett av de viktigaste momenten vid kroppsundersökning på misstanke om övergrepp.

Politiska prioriteringar. Politiska prioriteringar på olika nivåer blir ofta viktiga för hur omsorgssvikt bemöts inom samhällets olika verksamheter. Det samhällsekonomiska läget i Sverige idag gör det lätt att hitta tydliga exempel. Det har bland annat skett en

markant förändring i Stockholmsområdet, när det gäller efterfrågan på institutionsplatser. För ett par år sedan var det ofta otillfredsställande långa väntetider till många institutioner. Idag har institutionerna svårt att få sina platser belagda. Skälen är främst ekonomiska, även om argumenten kan ha vårdideologisk förklaring. Kommunerna, som står för kostnaderna i enskilda ärenden, tycker sig inte ha råd att betala platser på vare sig utredningsinstitutioner eller behandlingshem. Kostnaderna är ju ofta höga, så det är lätt att förstå att dessa placeringar framstår som lämpliga sparobjekt. Besparingarna leder bland annat till att omsorgssviktsärenden inte alltid utreds under lämpliga former.

Massmedia och värderingar. Massmedia har en mycket viktig roll som förespråkare för och förmedlare av värderingar. När det gäller radio, TV och dagstidningar kan denna roll ibland vara svår att avslöja. "Nyheter" uppfattas exempelvis ofta som "objektiva rapporter från verkligheten", och de värderingar som kommer till uttryck i sådan rapportering kan påverka oss utan att vi är medvetna om denna påverkan. Ibland kanske inte heller journalisten eller redaktören själv är det.

Exempel. En kort nyhetsnotis i en dagstidning har rubriken "Tonåring ljög om övergrepp". I notisen rapporteras om en tonåring, som berättat att hon varit utsatt för sexuella övergrepp. Under den följande rättsliga processen tog hon plötsligt tillbaka sina anklagelser. Problematiken med återtagna anklagelser om övergrepp är väl känd och diskuterad i professionella sammanhang. Den är svår att arbeta med och ofta svår att förstå. Många har rapporterat om offer, som återtagit sina anklagelser som uttryck för den press, som de utsatts för av anhöriga, behandlare och advokater. Återtagandet har till och med av vissa uppfattats som en naturlig fas i den psykologiska process som uppstår, när en tonåring berättar om övergrepp inom familjen. Man kan dock inte utgå från att återtaganden alltid är falska och uttryck för påtryckningar från omgivningen. Tonåringens uppgifter måste även i dessa sammanhang bemötas med allvar, respekt och öppenhet. Hela denna komplicerade bakgrund sammanfattas i rubriken "Tonåring ljög om övergrepp". Kvar finns bara en okomplicerad tolkning, som dessutom går i linje med en vanlig fördom: att barn ofta ljuger om sexuella övergrepp.

Den vetenskapliga debatten är ett område där det vore självklart med öppenhet och mod

Några sammanfattande framtidsvisioner

Av etiska, rättsliga och hälsorelaterade skäl är det av stor betydelse att omsorgssvikt uppmärksammas. Det finns anledning att betona att detta i sig ofta är en mycket svår uppgift. Ibland kan det faktiskt vara omöjligt att få fram en så tydlig bild av barnet och dess familj att det går att avgöra om barnet far illa, åtminstone i sociallagstiftningens mening. Däremot finns det många irrationella hinder på individ-, grupp- och strukturnivå, vilka bidrar till att sudda ut bilden av det utsatta barnet. Att förstå - och därmed på sikt också kunna riva - dessa hinder har varit utgångspunkten för denna artikel. Detta är en särskilt angelägen uppgift i en tid av social nedrustning. Samhällets sätt att värdera utsatta och misshandlade barn är en känslig indikator på detta samhälles etiska standard.

Den modell som formulerats kan också användas för att finna strategier syftande till att öka förmågan hos myndigheter att uppmärksamma omsorgssvikt. Exempel på sådana allmänna strategier är:

1. *Medvetandegörande.* Detta innebär inte bara att sprida kunskaper genom utbildning och information. Det innebär också att försöka komma till rätta med de omedvetna mekanismer, som bidrar till att osynliggöra de utsatta barnen eller deras livssituation hos en själv och/eller inom den egna organisationen eller professionen. En träning i självgranskning och självreflektion är en väg, både när det gäller den egna personen och den egna verksamheten. En annan väg är att ha "handledare" med psykologisk skolning, som hjälper till att belysa problemen med omedvetna identifikationer.

2. *Mod och öppenhet.* Den vetenskapliga debatten är ett område där det vore självklart med öppenhet och mod. I mötet mellan olika vetenskapliga värderingar framträder ofta ny och bättre integrerad kunskap. Ett annat exempel är att åklagare borde ha en självklar rätt att avsäga sig mål rörande sexuella övergrepp om de känner starkt personligt obehag inför sexuella problem.

3. *Samarbete.* Organisationer och myndigheter, som möter omsorgssvikt utifrån olika infallsvinklar, måste arbeta i riktning mot ökat samarbete och ökad öppenhet.